

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ÖWÜT-NESIHAH ŞYGYRLARY

Haýtbaýew Awazbek Aýbek ogly

Ajiniýaz adyndaky Nöküs döwlet pedagogika instituty Filologiýa fakulteti Türkmen dili we edebiýaty ýönelişi 2-nji kurs talyby
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19382573>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 22-mart 2026 yil
Ma'qullandi: 26-mart 2026 yil
Nashr qilindi: 31-mart 2026 yil

KEYWORDS

Magtymguly Pyragy, XVIII asyr türkmen edebiýaty, öwüt-nesihat goşgulary, adamkärçilik, ahlak terbiýesi, watansöýüjilik, ynsanperwerlik, dostluk, agzybirlik, mert we namart keşbi, nakyllar we atalar sözleri, halk döredijiligi, ruhy gymmatlyklar.

ABSTRACT

Bu makalada XVIII asyr türkmen edebiýatynyň görnükli wekili Magtymguly Pyragynyň öwüt-nesihat häsiýetli şygyrlary seljerilýär. Şahyryň döredijiliginde adamkärçilik, ahlak arassalygy, watansöýüjilik, dostluk, agzybirlik, ýagşylyk hem-de ynsanperwerlik ýaly gymmatlyklaryň giňden wasp edilýändigini görkezilýär. Makalada Magtymgulynyň halkyň baý ruhy mirasyna, aýratyn-da nakyllara we atalar sözlerine daýanmak arkaly öz pikirlerini sada we düşnükli dilde beýan edendigi bellenilýär. Şeýle-de şahyryň merdiň hem namardyň keşbini garşy goýmak arkaly adamlary ýagşylyk-häsiýetlere çagyrandygy, jemgyýetde adalat, hormat-sarpa we ruhy baýlyk ýaly gymmatlyklaryň ornaşmagyna uly üns berendigi nygtalýar..

Uzak asyrlaryň dowamynda halka öwüt-nesihat bermek türkmen nusgawy edebiýatynyň esasy üns beren meseleleriniň biri bolupdyr. Bu tema Magtymgulynyň döredijiliginde-de uly orun tutýar. Şahyr döwürdeşlerine adamkärçiligiň gowy sypatlaryny, ahlak arassalygyny öwretmegi, olarda Watana, zähmete, ýaşayşa, gözellige, dostluga, agzybirlige söýgi döretmegi, ynsan mertebesini wasp etmegi, adamçylyga gelişmeýän ýaramaz häsiýetlere ýigrenç döretmegi özüniň borjy hasaplapdyr. Şahyr goşgularynda wagyz-nesihatynyň şol döwür üçin derwaýys bolandygyny öwran-öwran ýatlap geçýär:

Sözümi diňlese bir bilen belkä,
Maksadym nesihat etmekdir halka.
Sözüm nesihatdyr, bir gulak salyň,
Bendesi men söze hyrydar guluň.

Magtymguly “Ýagmyr bilen ýer gögär, alkyş bilen är gögär” diýen pähim-paýhasdan ugur alyp, adamlaryň biri-birini goldamaklaryny, olaryň özara gowy gatnaşyk saklamaklaryny, bir-birleriniň sarpasyny saklamaklaryny, agyr güne düşene maddy taýdan kömek bermeklerini isläpdir. Eger hor-homsy, aç-ýalaňaç adamlara berer ýaly zadyň bolmadyk wagtynda-da, “Ýagşy niýet – ýarym döwlet” diýen pikirden ugur almalydygyny aýdýar.

Ýetimi göreňde, güler ýüz bergil,

Goldan gelse, oña tagam-duz bergil,
Bir gamly göreñde, şirin söz bergil,
Entäni goldara hemaýat ýagşy.
Goldan gelen ýagşy işiñ bolmasa,
Köñül içre ýagşy niýet ýagşydyr.

Şahyr hemişe ýagşylygyň, oňatlygyň ýol alyp, ýamanyň ýüzüniň aňry bolmagyny, haýyr işiñ rowaçlanyp, ýamanlygyň ýok bolup gitmegini arzuw edipdir. Ine, şonuň üçin hem ol “Ýamanyň örtübän, ýaýyň ýagşysyn”, “Ýagşyny ýamana çatyjy bolma”, “Hoşdur ýagşa ýar bolup, Bir ýamandan daş gitmek” diýen pikiri öňe sürüpdir.

Magtymgulynyň öwüt-nesihat beriji goşgularynyň many-mazmuny we öňe sürýän pikirleri adamkärçiligiň belent hem asylly sypatlaryna, adam ruhunyň gzelliklerine, täsinliklerine, ruhbelentlige ýugrulandyr. Şahyr halkyň asyrlar dowamynda adamkärçilik, edepterbiýe, görüm-görelde babatdan toplan baý tejribesini giňden peýdalanmak bilen, olary döwrüň talaplaryna laýyklykda timarlapdyr, tertibe salypdyr, şeýle hem olary ösdüripdir, baýlaşdyrypdyr. Iň esasy hem, olary kämil görnüşde, ýokary çeperçilik, jadylaýjy hem özüne imrindiriji şahyranalyk bilen beýan edipdir.

Halk döredijiligi eserleri şahyryň edebi mirasyny baýlaşdyryjy çeşmeleriň biri bolup, öwüt-nesihat beriji temany işlemekde-de oña ýygy-ýygydan ýüzlenipdir. Bize belli bolşuna görä, öwüt-nesihat halk döredijiligi eserlerinde uly orna eýedir. Şahyr hem şu ýagdaýy göz önünde tutup, şahyranalyk halk döredijiliginiň, ilkinji nobatda bolsa, atalar sözüdir nakyllaryň kämil nusgalaryny peýdalanmagy, olary täzeçe pikirler, pähimler bilen baýlaşdyrmagy makul bilipdir. Şahyr bu ýerde, bir tarapdan, halk döredijiligi eserleriniň hasabyna öz döredijiligini baýlaşdyran bolsa, ikinji tarapdan, ol il-güne ýetirmek isleýän pähimleriniň, pikirleriniň täsirli bolmagyny, sada, düşnükli dilde beýan edilmegini gazanypdyr. Käbir mysallary görüp geçeliň:

Dostuňy egleme nepden galmasyn,
Duşmanyň saklama, syryň bilmesin,
Açda algyň, bege bergiň bolmasyn,
Iş müşgildir, aňlamaza duş gelse.
Ýat illerde mysapyrlyk çekenden,
Ursa, sökse, horlasa-da il ýagşy.

Magtymguly halkdan alan zatlarynyň öwezine ondan birnäçe esse köp zady gaýdyp hem beripdir. Onuň tutuş döredijiligi halka hyzmat etmek bilen, goşgularynyň köp setirleri nakyla öwrülüp gidipdir. Olar henize-bu güne çenli halk dilinden düşmän gelýär.

Şahyryň eserleri adamlara durmuşda özüni alyp barmagyň kada-kanunlaryny öwredipdir. Halk onuň sygyrlaryna ýygy-ýygydan ýüzlenip, durmuşda çözülmese kyn ýa-da haýsydyr bir jedelli mesele ýüze çykanda, ondan peýdalanypdyrlar. Her bir düşündirmesi kyn sorag bolanda, kimde-kim öz pikirini şahyryň sözlerinden alnan mysallar bilen berkitse, onuň aýdanlary gutarnykly hasaplanypdyr. Şonuň üçinem, “Magtymguly aýdypdyr”, “Magtymguly diýipdir” diýip, onuň sygyrlaryny ýygy-ýygydan gepleşikde ulanypdyrlar.

Bu, bir tarapdan, şahyryň sygyrlarynyň halkyň jümmüşine düýpli aralaşandygyny, onuň ruhy baýlygyna öwrülendigini, ikinji tarapdan bolsa, köpçüligiň Magtymgula, umuman, söz sungatyna uly gadyrgymmat, belent sarpa goýandygyny görkezýär.

Magtymguly hemmeleriň ruhy dünýäsiniň baý hem gözel bolmagyny arzuw edipdir. Adamlary hemişe gowy gylyk-häsiýetler, nepis duýgular, belent aň-düşünjeler, dana pähim-

payhaslar bilen terbiyelemäge çalşypdyr. Ol döwürdeşlerinden akylly, pähim-payhasly, parasatly, hoşamaý, dözümlü, edenli bolmagy, dosty, duşmany tanamagy, gowyny, erbedi saýgarmagy, iniş-çykyşy bilmeği, ýerini bilip sözlemegi, birek-birege hormat goýmagy talap edipdir. Şahyr, ilkinji nobatda bolsa, adamyň gadryny bilmeği, oňa hormat goýmagy ündäpdir:

Adam bolup, adam gadyryn bilmeýen,
Ondan ýene otlap ýören mal ýagşy.
Sözlegende söz manysyn bilmeýen,
Ondan ýene sözlemeýen lal ýagşy.

Ynsanperwerlik adam ruhuny bezeýän iň asylyly sypatlaryň biridir. Emma synpy jemgyýet adamlara örän ýowuz darapdyr. Zähmetkeş halk sanda-salada görülmändir, her hili kemsidilmelere sezewar edilipdir. Sosial deňsizlik olaryň başarnygyny, ukybyny inkär edipdir.

Olaryň ruhy taýdan baýlaşmagyna, agy-garany saýgarmagyna ýol bermändir. Olary körlükde saklamak ýokary gatlak wekilleri üçin amatly bolupdyr. Halkyň aňly-düşünjeliligi ýokarlansa, olaryň gahargazabynyň artmagyndan, özleriniň hak-hukuklaryny talap etmeklerinden, turjak gozgalanlardan heder edipdirler. Şonuň üçin hökümdarlar zähmetkeş halk köpçüligini garaňkylykda saklamaga çalşypdyrlar, olara garşy rehimsiz göreşler alyp barypdyrlar, olary maddy hem ruhy tozgunçylyklara sezewar edipdirler. Şeýle ýagdaýda Magtymguly ynsan mertebesiniň goragyna çykmagy özüniň borjy diýip düşünişdir:

Asla adamzada ajy söz urma,
Pakyr-misgine delalat ýagşy.
Pukaralar ynsandyr hem öýtmezler,
Garyp, sen gezer sen gury san bilen!

Magtymguly edepli-ekramly, ýagşy terbiýeli kişilere sarpa goýupdyr. Hemmeleri-de şeýle bolmaga, olardan görüm-görelde almaga çagyrypdyr, ýamanlary bolsa ýazgarypdyr:

Aryf bolsaň, aslyn sorma ýigidiň,
Edebinde-ekramynda bellidir.
Ýagşylygy umyt etme ýamandan,
Boljak oylan ýaşlygyndan bellidir.
Magtymguly, ile ýaýdyň nesihat,
Zynhar, ýaman bilen bolmagyn ülpet.

Adamyň güýji onuň akyllyna, pähim-payhasyna baglydyr. Ol näçe akylly, näçe pähim-payhasly bolsa, şonça-da güýçlüdir. Şahyr munuň şeýledigine göz ýetiripdir. Şonuň üçin hem ol “Gudrat bilen bina bolan adamzat” diýýär hem-de aňly-düşünjeliligi bilen onuň ähli zatdan belentde durýandygyny belläp geçýär:

Adam ýaradylmyş belentli pesli,
Akylyly-pikirli, dälili-mesli.

Magtymguly ruhy baýlygy ähli zatdan ýokary hasaplapdyr. Döwürdeşleri ýeter-ýetmezçilik, açlyk-ýalaňaçlyk zerarly näçe horlansalar-da, olaryň ruhy dünýäsiniň baý bolmagyny isläpdir. Ol bir şygyrynda “Magtymguly, garyp göwnün baý edip” diýse, “Göze myhmandyr” atly goşgusynda şeýle ýazýar:

Gelen aş diýip gelmez, turşutmagyl ýüz,
Nana mätäç dälidir, söze myhmandyr.

Halk sözüň güýjüne uly ähmiýet beripdir. Adamlar kimdir birini tanajak bolanlarynda, ilki bilen “Gepi-sözi bir ýerindemi?” diýip sorapdyrlar. Göwni ýetmedik kişilerine bolsa “Onuň-a

gepi-sözünüňem ugry-utgasy ýok” diýip baha beripdirler. Şonuň üçin hem hemmeler ýaman sözden gaça durup, ýagşy sözlemäge, adamlarda gowy täsir galdyrmaga çalşypdyrlar. Köpler “Ýagşy söz ýylany hinden çykarar” diýen nakyla uýupdyr. Magtymguly halkyň şu ýörelgelerinden ugur alyp, söz hakynda öwran-öwran pikir ýöredipdir hem-de ýaman söz bilen adamlaryň göwnüne degmezligi, ýüregine bitmez ýara salmazlygy, olaryň synyk we agyran-ynjan göwünlerini awlamagy maslahat beripdir:

Bir ýaman söz ýürek bular,
Ýagşyny älem arzuwlar,
Ýatdan çykmaz, görmek dilär,
Birewden köňli hoş bolan.
Şahyr ýagşy sözi uly baýlyga deňeýär:
Gepin tapyp, ýagşy sözlän,
Misli dür saçan ýalydyr.

Şahyr dünýä gelip, hiç bir nyşan galdyrman gitmegi berk ýazgarypdyr. Ol adamlaryň il-gün üçin nämedir bir zat etmelidigini, peýda getirmelidigini isläpdir:

Jahanda ýaman işdir,
Gury gelip, boş gitmek.
Hiç bir masgaralyk mundan ötermi,
Giden gury gitse, gelen boş gelse.

“Ýagşylyk ýerde ýatmaz” diýlişi ýaly, ol adamlara hezzet-hormat getirýär, olaryň mertebesini arşa göterýär, at-abraýyny ile ýaýýar. Ile özüni ýagşy diýdirmek üçin bolsa, ilki bilen-ä niýetiň-päliňi düzüw tutmaly, galyberse-de, güler ýüzli, sahy bolmaly, ýagşylyk edip, köpçüligiň göwnüni awlamaly:

Gelene garşy çyk, bolsa mejalyň,
Ýagşy tutawergin niýetiň-päliň,
Dünýä döwranynda açyk tut eliň,
Döwür senden gider, döwran eglenmez.
Ýagşylykda ile özün aldyran,
Alkyş alyp, derejesi zor bolar.
Ýaman bolup, ýagşylygy unudan,
Öz yzzatyn gidir, itden hor bolar.

Magtymguly “Ýusup-Züleýhany” birnäçe sapar okan bolsa gerek. Şahyryň Ýusuba syny oturypdyr. Ol agalarynyň doňýürekliligi, açgözlügi, baýlyga, mal-mülke aňyny aldyranlygy sebäpli, ilinden ýurdundan aýra düşýär, gulçulyga sezewar edilýär. Şonda-da ol ruhdan düşmeýär. Özüniň pähim-paýhasy, zähmeti bilen ýeňiş gazanýar, gulçulykdan halas bolýar, şa derejesine göterilýär. Ol Müsür halkyny uly açlykdan halas edýär, ýöne ol ynsanperwerligi sebäpli, öz iline gaýdyp bilmeýär. Şeýle hem ol “Daş bilen urany aş bilen ur” diýen nakyla eýerip, doganlaryna-da örän köp ýagşylyklar edýär. Magtymguly şonuň üçin hem Ýusubyň adyny sygyrlarynda ýygy-ýygydan ýatlaýar, gönüden-göni şol hekaýat bilen bagly “Atly, ýaranlar”, “Arap tilli söwdügim”, “Ýusup diýe-diýe” atly goşgularyny döredipdir. Şahyr şu keşbe salgylanmak bilen, döwürdeşlerini ynsanperwerlige çagyrypdyr.

Magtymguly häsiýet, ahlak, adamkärçilik meselesini watansöýüjilik, batyrlyk, edermenlik, dostluk, agzybirlilik bilen bagly çözüýär.

Şular bilen bagly häsiýetleriň, ahlak sypatlarynyň hemmesi diýen ýaly merdiň hem namardyň keşbinde jemlenýär. Mert – edenli, başarnykly, il derdine ýaraýan, köplere ýagşylyk etmegi başaýan, sahy, göwni açyk, güler ýüzli, il-güni, watany goramaga ýakyndan gatnaşýan, dostluga sarpa goýýan adam. Namart bolsa onuň tersine, hiç zada ýaramaýan, elinden hiç bir iş gelmeýän, il derdine ýaramaýan, ýagşyny-ýamany saýgarmaýan, gysyk, husyt, özüni oňarmaýan bir adam. Käbir mysallary görüp geçeliň. Şahyr merdiň keşbini şeýle berýär: “Mert ýigitler atar, salar gylyjy”, “Söweşde mert başdan geçer”:

Mert oldur ki bolsa köňli rehimli,
Göwresi giň gerek, özi pähimli,
Giň ýerde garga deý bolsun wehimli,
Ýerinde hünäri, işi gerekdir.

Şahyr “Baş üstüne” atly goşgusynda namardyň kimdigini örän ýerlikli sözler bilen okyja tanyşdyrýar:

Namart kimdir, biler bolsaň,
Ne diýseň, diýr: “Baş üstüne!”
Ezmaýyşyn kylar bolsaň,
Hiç tapylmaz iş üstünde.
Murtun towlap, her ýan tartar,
Haýbaty peleňden artar,
Gök dek gürläp, damak ýyrtar
Taýýar bolan aş üstünde.

Magtymguly mert bilen namardyň keşbini biri-birine garşy goýmak bilen, olaryň tapawudyny aýyl-saýyl edip berýär:

Mert çykar myhmana güler ýüz bilen,
Namart özün gizlär, myhman ýoluksa.
Mertler jeňde – toý içinde –
Aç börüdir koý içinde,
Namart gorkar öý içinde
Barsaň, hyra-hyra döner.

Döwletniň, düzgün-nyzamly goşunyň ýok wagtynda, ýurdy goramak halka ýeňil düşmändir. Şonuň üçin adamlarda watansöýüjiligi, mertligi, batyrlıgy, gaýduwsyzlygy, parasatlygy we beýleki gowy häsiýetleri ýaşlykdan terbiýelemeli bolupdyr. Hakyky watançy ýurdy goramaga hemişe taýýar bolup durmaly, höwesjeň bolmaly, haýal-ýagallyk etmeli däl. Gerek bolsa janyny gurban etmekden hem howatyrlanmaly däl:

Ýigit öler ýurt üstünde,
Janyn berip ar üstünde,
Goç ýigitler il üstünde,
Namys bilen ar gerekdir.

Şahyr ýokary gatlak wekillerinden ýurdy adyllyk bilen soramagy, hemişe halkyň gamyny iýmegi, özlerinde adamkärçiligiň gowy sypatlaryny terbiýelemegi talap edipdir:

Süleýman sen, mura bir gulak goýgul,
Sözünü diňlegil, jogabyn aýgyl,
Häkim bolsaň, halky Gün kibi çoýgul,
Akarda suw, ýa öserde ýel bolgul!

Elbetde, häkim toparlary, adyllyga çagyranýň bilen, onuň netije bermejekdigi öz-özünden düşnükli. Her halda, şahyr şeýle wagyz-nesihat ýöretmegi makul bilipdir.

Magtymguly öwüt-nesihat temada döreden eserlerinde durmuşyň hemme ugurlaryna degip geçipdir. Ol adamyň ruhy dünýäsiniň ähli taraplary barada pikir ýöredipdir. Şonda ol gowy gylyk-häsiýetleri öňe sürmek bilen, olaryň durmuşa ornaşmagyny, adamlara peýda getirmegini, ýaramaz gylyk-häsiýetleriň bolsa aradan aýrylmagyny, zyýanyň degmezligini isläpdir. Dana şahyr döwürdeşlerini gowy maksatlar ugrunda göreşmäge, ýaş nesli zamananyň gowy adamlary edip terbiýelemäge çagyrypdyr.

Peýdalanylan edebiýatlar:

1. Aşyrow A. Magtymgulynyň golýazmalarynyň teswiri.–Aşgabat: Ylym, 1984.
2. Ataýew K. XVIII asyr türkmen edebiýaty. –Aşgabat: Magaryf, 1988.
3. Ataýew K. XVIII asyr türkmen edebiýaty. –Aşgabat: 2010.
4. Garryýew B. Magtymguly. – Aşgabat: Ylym, 1975.
5. Magtymguly. Saýlanan eserler. – Aşgabat: TDN, 1957.
6. <https://kitap.gov.tm>
7. <https://turkmenportal.com>
8. <https://science.gov.tm>
9. <https://gollanma.com>

INNOVATIVE
ACADEMY